

De jyske Kirkebøgers Bidrag til Belysning af Krigen i Jylland 1657—59.

Af

Chr. Villads Christensen.

Den mest iøjnefaldende Frugt, som Provinsarkiver-
nes Oprettelse foreløbig har sat, er den stærke Benyttelse,
som gøres af de nu til de forskellige Arkiver indsamlede
Kirkebøger. Ganske vist udgøre Kirkebøgerne kun den
mindste og i historisk Henseende ingenlunde den vig-
tigste Del af det Materiale, som opbevares i Provins-
arkiverne. Men det gælder i langt højere Grad om dem
end om nogen anden Gruppe af Arkivalier, at de først
nu ere komne til deres Ret og kunne bruges med fuldt
Udbytte. De værdifuldste Tingbøger og Skifteproto-
koller vare allerede tidligere indsamlede til Rigsarkivet, og
Bispearkiverne have al Tid været vel kendte og jævnlig
benyttede. Men Kirkebøgerne vare derimod saa godt som
værdiløse for Historikerne, saa længe de laa spredte om-
kring i Landets 1200 Præstegaarde. Dette Forhold er nu for-
andret, og de gamle Kirkebøger ere komne flittigt i Brug.
Til en Begyndelse er det naturligvis særlig Genealoger
og Personalhistorikere, der have kastet sig over dem, og
disse ville jo ogsaa i Fremtiden afgive det største Antal

af Kirkebøgenes Benyttede. Men ogsaa Kulturhistorien vil kunne hente mange værdifulde Oplysninger ud af disse Bøger, og at selv en saa fjerntstaaende Videnskab som Krigshistorien kan drage Nytte af dem, skulle vi her gøre et Forsøg paa at vise ved at samle de Oplysninger, som de jyske Kirkebøger give om Svenskernes og de Allieredes Besættelse af Jylland i Aarene 1657—59. — Det skal dog strax bemærkes, at man ikke maa vente sig særlig store eller nye Resultater af en Undersøgelse, der ikke benytter andet utrykt Stof end Kirkebøgerne. Men da Krigsbegivenhederne i Jylland i de nævnte Aare ere i en paafaldende Grad ubekendte og Materialet til deres Historie meget sparsomt, ville dog selv de smaa Notitser, som her kunne fremdrages, formentlig have deres Interesse.

Kirkebøgenes Førelse blev almindelig paabudt ved Reskript af 17de Maj 1646, og det viser sig, at denne Befaling er bleven ret godt efterkommet af Præsterne. Forsaavidt der ikke allerede fandtes en tidligere paa-begyndt Kirkebog ved Embedet, er altsaa en saadan bleven anskaffet i 1646 eller den nærmeste Tid derefter, og ved Krigens Begyndelse i 1657 tør vi nok antage, at en Kirkebog har været ført i enhver Præstegaard i Jylland. Men hvad der i disse Aar er nedskrevet af Præsterne, er nu for den langt overvejende Del gaaet til Grunde ved Skødesløshed og Uheld og Tidens ødelæggende Magt. Af Jyllands 550 Pastorater har i dette Øjeblik kun et Antal af 77 Kirkebøger i Behold, som gaa tilbage til Aaret 1660 eller tidligere. Disse 77 Pastorater ere fordelte temmelig ujævnt over Halvøen, idet Landet nord

for Limfjorden er forholdsvis bedst stillet i saa Henseende. Fordelingen er som følger:

Aalborg Stift 33 (deraf Aalborg By 2, Vendsyssel 14, Thy 9, Mors 7 og Læsø 1).

Viborg Stift 9.

Aarhus Stift 16.

Ribe Stift 19 (deraf Østkysten 7, Vestjylland 12).

Af disse 77 Protokoller¹⁾ indeholde de 44 Oplysninger, som mer eller mindre staa i Forbindelse med Krigen, for de flestes Vedkommende dog kun en enkelt, lejlighedsvis Notits. Men de 33 udvise intet direkte Spor af, at der paa den Tid har været Krig i Landet.

Indirekte kunne de derimod nok belære os om, at noget usædvanligt har været paa Færde; thi en stor Del af dem er slet ikke ført i større eller mindre Perioder af det paagældende Tidsrum. Det er jo bekendt nok, at en stor Mængde Præster mistede Livet under denne Krig²⁾, og deres Efterfølgere kunde mangen Gang først tiltræde Embedet, naar nogenlunde rolige Forhold vare vendte tilbage. Denne præsteløse Tid afspejler sig hyppigt i Kirkebøgerne ved en Del ubeskrevne Blade for Aarene 1658—59 og Fremkomsten af en ny Haandskrift ved Aar 1660. Flere Gange er ogsaa en hel ny Kirkebog begyndt med dette Aar, uden at nogen ældre er opbevaret. Da man ikke kan antage, at det i 1646 paabegyndte Bind allerede paa den Tid skulde være

---

¹⁾ For Kortheds Skyld tales her stadig om lige saa mange Kirkebøger, som der er Pastorater. I Virkeligheden er Bindenes Antal noget større, da Præsterne vel som Regel, men ikke al Tid, have indført samtlige Ministerialia fra Pastoratet i ét Bind.

²⁾ Se saaledes Kirkehist. Saml. 2. R. V, 119 ff.

udskrevet, er Anledningen til den nye Bogs Anskaffelse naturligvis den, at den ældre er bleven bortført eller ødelagt i Krigens Tid¹⁾.

Men selv om baade Præsten og Kirkebogen slap i Behold over den farlige Tid, er det forstaaeligt og tilgiveligt, om Embedsbogens Førelse under disse Vilkaar blev glemt. Ulykken var jo ikke alene Krig og Indkvartering, Udplyndringer og Kontributioner; men samtidig hjemsøgte Landet af en Pest, der ryddede saaledes op i Befolkningen, at mange Sogne maa have staaet næsten øde. Hvorledes har det f. Ex. ikke set ud i Grimstrup Sogn ved Ribe, af hvis Beboere der i Aaret 1659 døde 168, i Aarre, hvor der i samme Tid døde 94, eller i Øsse og Næsbjerg, hvor der døde 186? Og Forvirringen gjordes endelig fuldstændig derved, at de overlevende i store Mængder forlod deres egen hærgeode Hjemstavn for om muligt at finde et taaleligere Opholdssted i andre Egne. Saadanne „Flygtninge“ eller „Fordrevne“ omtales saa hyppigt i de tiloversblevne Kirkebøger fra hin Tid, at man faar Indtryk af, at denne Udvandring har været almindelig. Somme ere kun naaede til et af de nærmeste Sogne; men andre finde deres Grav milelangt borte fra deres gamle Hjem. Saaledes nævnes nogle Gange i Lading Kirkebog et Par Ægtefolk, „som vare af Fjenderne forjaget fra Brendstrup og vare komne til Fadstrup“, eller som „for Fjendernes Overvold var flygtet fra for^{ne} Brendstrup“. Brendstrup ligger i Tilst Sogn, der grænser op til Lading

¹⁾ Det er bekendt, at et ikke ubetydeligt Antal af danske Tingbøger og andre Arkivalier opbevares i Stockholm, hvorhen de i sin Tid ere førte af Svenskerne som Krigsbytte. Maaske der ogsaa kunde findes Kirkebøger iblandt.

Pastorat. I Maarslet døbes et Barn, hvis Moder er kommen fra Hørning, et Par Mil borte, „fra Hus af de umilde Polakker forjaget“, og i Billum ved Varde begravnes „en landflygtig Kvinde af Timmerby“, formodentlig Tømmerby i det nærliggende Sneum Sogn. Men vi se ogsaa, at der i Skjoldborg Kirkegaard i Thy i 1659 begravnes en gammel Kone fra Linneballe ved Vejle, „in exilio for de indbudne fremmede Gæster, Brandenburger og Polakker“.

Der var saaledes Forstyrrelse nok til at undskylde Kirkebogens mangelfulde Førelse i disse Aar, og flere Præster have ogsaa ligefrem udtalt, at det er Krigen, som er Skyld i Bogens Lakuner. I Øster Snede er Kirkebogen ikke ført fra August 1657 til Oktober 1659, men paa det hvide Blad har Præsten skrevet: „Anno 1657, d. 23de Augusti kom Svensken til Vejle og gjorde herudi denne dispendium.“ Præsten i Grimstrup bruger flere Ord for at sige det samme, idet han anfører ved Aar 1659: „De Døde kand ved Dag og Datum ikke noteris, baade for min egen Siugdoms Skyld saa og den farlig grasserende Død og Sognefolkenes Adspredelse for de umilde Krigsfolk mod Svensken med Dannemark den Tid allierede.“ Præsten i Ullits nord for Viborg har opgivet Kirkebogens Førelse i Juni 1658, men derefter anvendt Papiret til en Dagbog over Krigens Begivenheder i Sognet og til Regnskab over sine Udgifter i Anledning af Indkvarteringen. Kirkebogen for Stenderup ved Kolding er ikke ført i den første Del af 1659; paa den tomme Plads har Præsten skrevet: „In absentia mea in Middelfart.“

Imidlertid findes der ogsaa blandt de 77 fra hin Tid bevarede jyske Kirkebøger adskillige, der uden Afbry-

delse og uden noget Tegn paa Forstyrrelse ere førte gennem de tre Krigsaar, ganske som de ere førte før og efter. Ved første Øjekast ligger det nær at tro, at en saadan velført Kirkebog maa stamme fra et Sogn, hvor Krigens Ødelæggelser ikke ere naaede hen. Men denne Slutning vil dog ikke holde Stik i sin Almindelighed; thi blandt den Slags Bøger findes netop nogle af dem, der indeholde Fortegnelser om Svenskernes eller de Allieredes Tilstedeværelse i Sognet. Vi tør derfor heller ikke, hvor en saadan udtrykkelig Angivelse fattes, slutte noget af Bogens Tavshed og dens regelmæssige Udseende: Krigsfolkene kunne jo nok have været i Byen, selv om ingen af dens Karle blev skudt, og ingen af dens Piger maatte staa offentligt Skrifte —, og det er navnlig disse to Poster, som give Anledning til de fremmedes Omtale i Kirkebogen. Desuden er den ene Præst ikke saa meget skrivende som den anden; medens nogle af dem udbrede sig om Sognets Begivenheder baade paa Vers og Prosa, paa Latin og Dansk, nøjes andre med at udfylde de foreskrevne Rubrikker uden nogen Kommentar, omtrent som det gøres i vor Tids skematiske Ministerialbøger, og man aner da ikke, hvilke Begivenheder der muligvis ligge bag ved de magre Lister. Dette maa saaledes gælde om en stor Del af Vendsyssels Kirkebøger. Vi vide jo anden Steds fra, at Svenskerne vare deroppe, og i et Par af Kirkebøgerne (fra Hammer i Kær Herred og Alstrup i Hvetbo Herred) findes der ogsaa Spor af deres Nærværelse¹⁾. Men i en halv Snes lige saa gamle

¹⁾ Begge disse Tilfælde ere dog af tvivlsom Natur. De bestaa nemlig i, at der henholdsvis d. 13de og d. 27de Juni 1658 døbes to uægte Børn, til hvilke der i al Almindelighed udlægges „en Svenske“ eller „en svensk Soldat“ som Barnefader.

Bøger fra omliggende Sogne i Vendsyssel findes intet om dem. Denne Omstændighed beviser altsaa ikke, at der ingen Fjender har været i disse Egne; men dog tør vi nok anse saa mange Kirkebøgers Tavshed paa dette Punkt som et Vidnesbyrd om, at deres Ophold her har været mindre langvarigt og trykkende end i andre Dele af Jylland.

Der er endogsaa en enkelt Del af Landet, for hvis Vedkommende vi ville være tilbøjelige til at tillægge Kirkebøgernes Tavshed absolut Beviskraft. Det er Øen Mors. Fra denne Ø haves i Behold 7 Kirkebøger, indeholdende Optegnelser fra ialt 13 Kirkesogne, uden at der i en eneste af dem findes en Hentydning til Svenskerne eller de Allierede: ingen Voldsomheder omtales i Dødslisten¹⁾, ingen Svensker eller Brandenburger udlægges som Barnefader —, det kan sikkert kun forklares derved, at ingen saadanne have været paa Øen. Flere af Bøgerne ere tilmed ret udførlige, og f. Ex. Præsten i Alsted og Bjergby har været en meget meddelsom Mand,

---

Da vi imidlertid med Sikkerhed vide, at Svenskerne ikke kom nord for Limfjorden for et Stykke ind i Oktober 1657, kunne disse Svenskere i nærværende Tilfælde næppe være andet end et kærkomment Paaskud. — At de bleve brugte som saadant, er sikkert nok. En Pige i Kolding angav saaledes for Præsten, at Faderen til hendes Barn var „en Foerherre under de Svenske, som siges at være bleven død udi sidste Slag udi Fyen d. 14. Novbr. 1659“. Den Historie var jo saa nem at finde paa, og saa var Faderen med det samme ude af Verden. Men da Barnet skulde døbes, kom Gudmoderen uheldigvis med en anden Forklaring; Præsten kaldte da atter Pigen for sig, og nu tilstod hun ganske rigtig, „at for^{ne} Hans Jespersen var hendes Barnefader og ingen anden“.

¹⁾ Kun i Lødderup begravnes ^{21/4} 1659 „Jens Andersen i Faarup, som blev skudt“. Men der siges intet om, at det var en Soldat, som skød ham. Smlgn. Schade: Øen Mors, pag. 83.

der sikkert ikke vilde have undladt at omtale, hvad mærkværdigt der i disse Aar kunde have tildraget sig i hans Sogne. — Naar Øen Mors alligevel fik sin Del af Landets Lidelser, og f. Ex. Kapellaniet i Rakkeby maatte nedlægges, fordi det havde lidt meget under Krigen¹⁾, maa dette alene tilskrives de haarde Afgifter og Kontributioner.

I de 44 Kirkebøger, som indeholde Meddelelser om de fremmede Gæster, falde Oplysningerne i to forskellige Grupper. Den ene er de Beretninger om kirkelige Handlinger, som Præsten paa Embeds Vegne tilfører Kirkebogen, og i hvilke de fremmede omtales ligesom andre, for saa vidt de have spillet en Rolle ved de nævnte Lejligheder. Den anden Gruppe er Præsternes egne Tilføjelser, der egentlig ere Kirkebogen som saadan uvedkommende og ligesaa vel kunde have været optegnede et hvilket som helst andet Sted. Medens Oplysninger af førstnævnte Slags maa, hvad Paalideligheden angaar, betragtes som historisk Materiale af første Rang og sættes i Klasse med andre originale Aktstykker, er den sidstnævnte Gruppe naturligvis kun historiske Beretninger, hvis Forfattere, selv om de ere samtidige med Begivenhederne, ere den samme Kritik underkastede, som andre Historieskrivere. Naar f. Ex. Præsten i Grimstrup i 1659 skriver i Kirkebogen om Danmarks Allierede, „som vaar Kejserslige, Brandenburgiske og Polakkerne, af hver Slax 18,000 Mand“, ere vi ikke forpligtede til at tro paa hans Angivelse i dette Punkt. Han taler jo her om en Ting, som han ikke kunde vide Besked om, og en Historiker i vore Dage har langt lettere ved

¹⁾ Kirkehist. Saml. 2. R. V, 139.

at skaffe sig Oplysninger om de Allieredes Styrke, end Præsten i Grimstrup havde i 1659. Den samme Præst viser ogsaa paa mange andre Maader, at han, naar han skriver i sin Kirkebog, føler sig mere som Forfatter end som Embedsmand. Saaledes har han søgt at karakterisere hvert af de tre Krigsaar ved en latinsk Overskrift, som han dog formodentlig først har udtænkt, efter at hele Krigen var forbi. 1658 kalder han „Anno regnante Sveco“, 1659 „Anno turbulenti seculi“ og 1660 „Anno restitutæ pacis“. Og da han i 1658 skulde notere det sørgelige Faktum i Kirkebogen, at der i dette Aar ingen Bryllupper havde været i Sognet, har han fundet en Tilfredsstillelse i at udtrykke dette ved følgende latinske Vers:

„Nota:

Impediunt castam Venerem copulamque per annum
Atque ultra populo bella cruenta meo.“

Det fyldigste Exempel paa Præsternes Historieskrivning i Kirkebøgerne haves dog fra Vinding og Vind Sogne i Ulfborg Herred. Her har Præsten ved smaa Notitser imellem Beretningerne om de kirkelige Handlinger fulgt Krigen fra dens Begyndelse indtil Slaget ved Nyborg. Skøndt Notitserne ere i Dagbogsform og ere indførte paa de Steder i Kirkebogen, hvor de kronologisk høre hen, ere de dog ikke nedskrevne strax. Det viser allerede den første af dem i 1657: „Den 1ste Juni skrev Kongen af Danmark Fejdebrev til Sverig. Men de Gæster, han indbød, vare onde at komme af med igen.“ Dette har Præsten altsaa først skrevet paa et senere Tidspunkt, da han havde gjort Erfaringer om Fejdebrevets Følger. Og det samme viser sig, naar han til sin Beretning om Svenskernes Bortgang til Fyen i 1658

føjer dette Lettelsens Suk: „Gud lod Danmark (sic!) aldrig se dennem mere. Amen.“ Her har han tydelig nok skrevet ud fra sin Viden om Slaget ved Nyborg det følgende Aar.

Ved de smaa Notitser, som der her er Tale om, faar denne Adskillelse dog ikke stor Betydning. Selv Præsternes egne Meddelelser angaa som oftest kun Begivenheder i deres egne Sogne, om hvilke de maa antages at vide tilstrækkelig god Besked, og naar de en enkelt Gang gaa derudover, kunne deres Fejltagelser let korrigeres. Vi ville derfor i det følgende betragte de forskellige Kirkebogsoptegnelser under ét.

Det første svenske Indfald.

Det tidligste Spor, som Krigen har sat sig i de jyske Kirkebøgers embedsmæssige Tilførsler, træffe vi i Stadil, nord for Ringkøbing. Her findes i 1657 følgende Notits: „1ste Avgust, en Løverdag, bleve 9 unge Mandspersoner skriftede og berettede, med to, som nyligen havde været til Alters, hvilke bleve affærdigede til Friderichs Stad hasteligen.“

Vi fejle næppe ved at sætte disse unge Karles hastige Bortkaldelse i Forbindelse med Krigsrustningerne. Og vi se da, at endnu den 1ste Avgust gaar Soldaternes Bevægelse den rigtige Vej: de sendes til Frederiksstad, altsaa syd paa mod Fjenden. Men naar vi næste Gang træffe Krigen Spor, er det allerede forandret, og den danske Hær strømmer da nordpaa, forfulgt af eller endogsaa bag efter de ilende Fjender. Dette blive vi Vidne til i Kolding et Par Uger senere, og Kirkebogens Optegnelser give os endnu en svag Genklang af de tumultuariske Optrin, som have betegnet dette Tilbagetog.

Den 14de Avgust blev en af Oberstlieutenant Ditlev Rantzovs Tjenere begravet, og d. 16de Avgust begravedes „Skarpretterens Hustru Catharina Fox, af en Rytter udi General Buchwalds Folks Dyrchtog ihjelstukken“. Dette „Dyrchtog“ gik som bekendt mod Frederiksodde, hvor Hæren strax efter blev indesluttet af de Svenske, der samtidig udbredte sig over det sydøstlige Hjørne af Halvøen. Den 23de Avgust kom de saaledes til Vejle og gjorde derved den før omtalte „Dispendium“ i Øster Snede Kirkebog, og næste Dag kom den første Afdeling af dem „med to Regiments-Kvartermestre“ til Hedensted. Hele Efteraaret igennem træffe vi dem i disse Egne, som naar en Mand, der „blev huggen fordærvet i Vedle Hule af en svensk Rytter“, begravnes i Vinding (Holmans Herred) d. 23de Oktober, eller naar „Hr. Oberstlieutenant Bino hans sl. Frue Sophia Polychia, 27 Aar gl.“ begravedes i Kolding i December Maaned.

Medens Svenskernes Hovedstyrke nu blev liggende for Frederiksodde, sendtes i September et Korps paa 700 Ryttere¹⁾ under Generalmajor Böttiger nord paa for at underlægge sig det øvrige Jylland. Denne Rytterskares Tog har kun været en ilsom Fart over Landet, men har dog sat sig tilstrækkelige Spor til, at vi gennem Kirkebøgerne kunne følge dens Vej.

I Lading blev d. 13de Sept. „en Rytterdreng begravet. Hans Navn (som mig blev sagt) var Albert Frandsøn og var barnefødt strax ved Danzig.“ Det be-

¹⁾ Saaledes angives deres Tal i en Indberetning fra det nederlandske Gesandtskab i København af 11/10 1657 (Becker: Samlinger til Danmarks Historie under Frederik III, I, 385). Andensteds nævnes kun 500.

mærkes ikke udtrykkelig, at han var i svensk Tjeneste, men da Tid og Sted passe godt med Rytternes Marschrute, have vi her sikkert det første Vidnesbyrd om deres Tog. I Aarslev syd for Randers begravedes d. 2den Oktober en Mand, „som blev ihjelskudt af Rytterne“. Der er vel heller ingen Grund til at tvivle om, at det ogsaa er svenske Ryttere, som have hans Død paa Samvitigheden. Men saa maa Udtrykket „ihjelskudt“ dog forstaas saaledes, at han først efter nogle Dages Forløb er død af sit Skudsaar. Thi Rytternes Tog gennem Randersengen har antagelig fundet Sted omkring Midten af September Maaned, og mere end en Ugestid vilde man næppe vente med den dødes Begravelse. Vi ville senere træffe et Exempel paa, at en Mand blev begravet 16 Dage efter, at han var „skudt“ af Svenskerne, og i dette sidste Tilfælde vil Udtrykket „skudt“ dog næppe sige andet, end at han paa den angivne Dag har faaet det Saar, der senere voldte hans Død.

I Kirkebogen for Blenstrup nord for Hobro finde vi Vidnesbyrd om Rytternes Tilstedeværelse i disse Egne i September Maaned 1657, og af et Brev fra Nørre Sundby, dateret d. 21de Sept., faa vi at vide, at Svenskerne, „som var Generalmajor Bøtligers og tvende andre Regimenter ved 500 Heste stærke“, havde været i Aalborg kort før Brevets Afsendelse, „og var fuldkommen deres Forsæt, at de vilde lade gøre Flaade af Tømmer og samle saa mange Kaager, som de alle Sted ved Landet ved Søkanterne kunde bekomme, og saa hasteligen falde her over i Vendsyssel“ ¹⁾. Denne Plan mislykkedes dog, da de Danske endnu vare Herrer paa Limfjordens Nord-

¹⁾ Danske Samlinger I, 30.

side og havde truffet Foranstaltninger til at hindre Overgangen, og de Svenske vendte sig derfor mod Vest for at tiltvinge sig Adgang over den smalle Tange, som forbandt Harsyssel med Thy. Vi høre om deres Nærværelse i Lemvig, hvor en Mand ved Navn Niels Andersøn blev begravet d. 10de Oktober, „a Svecis interfectus“, og saa komme vi til Hovedbegivenheden under denne svenske Expedition: Fægtningen ved Agger den 3die Oktober 1657.

Efter at det øvrige Jylland uden for Frederiksdode var opgivet, havde man endnu haabet paa at kunne hævde Landet nord for Limfjorden. Niels Lykke til Elved var under 16de Avgust udnævnt til Øverstbefalende over disse Egne, og i det før nævnte Brev af 21de Sept. fortæller han, hvad han siden sin Ankomst til Vendsyssel har gjort til dets Forsvar. Det var lykkedes at forhindre Overgangen ved Aalborg, men Niels Lykke havde tillige sin Opmærksomhed henvendt paa det andet svage Punkt, Tangen ved Harboøre, og havde derfor sendt Oberstlieutenant Ziegler og Ritmester Jørgen Lykke, „som er født i Thy og vel kendt der“, ned til dette Punkt for at opføre en Skanse og kaste Grave, „hvor bedst fornøden gøres og hvor det snævrreste er“. Antagelig er det da disse to Officerer, som have haft Kommandoen paa Skansen ved Vesterhavet; men Niels Lykke klager over, at de mangle Underbefalingsmænd, idet Oberstlieutenant Ziegler kun har to Kaptejner, en Lieutenant og en Kvartermester hos sig. Derimod er der Mandskab nok, og der kunde med Lethed rejses nogle Tusinde Bønder i Landet. — Hvor mange der i Virkeligheden kæmpede og faldt den 3die Oktober, vide vi ikke. Pufendorf siger, at Skansen forsvaredes af 1500

Bønder; men hans Angivelse synes noget upaalidelig, da han gaar ud fra, at de samme 1500 Mand ogsaa skulde forsvare Skanserne ved Nørre Sundby og Hals¹⁾. De faldne Bønders Tal angiver han til 800; Skippere, som kom fra Aalborg, og som en Maanedstid senere bragte Efterretning om Kampen til den danske Flaade i Østersøen, nævnede dog kun 400²⁾, og i København angav man, ligeledes „efter Skipperes Beretning“, de faldnes Antal til 300³⁾. Af Kirkebøgerne se vi kun, at alle Sogne i Thy sønden for Thisted havde sendt deres Mandskab til Skansen. Nordligere end Thisted træffes intet Spor af Kampen.

Den 3die Oktober rykkede da Generalmajor Böttiger med sine 700 Ryttere frem mod Skansen, og Udfaldet blev, som det var at forudse i et Sammenstød mellem den Tids ypperste Krigere og en Skare af uøvede Bønder, der antagelig vare slet bevæbnede — de brugte Plovstangen som Vaaben, siger Pufendorf med en rhetorisk Vending — og i hvert Fald manglede tilstrækkelige Anførere. I de følgende Dage begravede Thyboerne deres unge Mandskab paa alle Kirkegaarde. Hvad Kirkebøgerne indeholde derom, er vel kun de lange Rækker af ensformige Bøndernavne; men man læser ikke uden Bevægelse Navnene paa disse Bønder, som stillede sig imod

¹⁾ . . . castellum excitaverant hostes, quod una cum aliis duobus castellis Sundbyensi & Halsensi quindecim amplius armatorum agrestium centuriæ insidebant (De rebus Caroli Gustavi. Nürnberg 1696, Pag. 335). Dr. O. Nielsen (Danske Saml. I, 57) omskriver Stedet saaledes, at Skansen „ligesom den ved Hals og Sundby“ forsvaredes af 1500 Bønder; men heller ikke dette giver nogen tilfredsstillende Mening.

²⁾ Danske Magazin 5. R. 3. Bd. 130.

³⁾ Becker, anf. St.

Karl Gustavs sejrsvante Soldater og lode Livet under Forsøget paa at væрге deres Hjem. Og vel have de fortjent, at der ogsaa sættes dem et Minde,

„Ej Minde om en Glimredag,
Kun om et trofast Hjerteslag“. ¹⁾

I Agger, som laa Kamppladsen nærmest, foregik Begravelsen først, og her er Listen over de faldne tillige længst. Kirkebogen meddeler derom følgende:

„Anno 1657, den 6te Oktober, blev begravne, som af Fjenderne blev nedlagt den 3die Oktober, efterskrevne:

Jens Christensen, Mikkell Jakobsson, Jens Nielsson, Christen Andersson og Jeppis Kone Søn (?), alle af Aalum. Item Søffren Jensson, Niels Bromand, Laas Søffrenson og Niels Matsøn, Peder Poulssen, noch Christen, Niels Bromands Søn, alle af Vester Agger. Item Laas Lavritsen og hans Søn, Peder Lavritsen, Søren Trans, Niels Jensson og Peder Graffesens Qvinde og Christen Mikkelsen, alle af Øster Agger. Noch Christen Matsøn paa Naabe og Mikkell Terkilsøn i Øster Agger.“

Det er 20 dræbte fra det lille Agger Sogn! Hvordan har ikke Begravelsen d. 6te Oktober været paa Vestervig Kirkegaard, det næste Sogn fra Valpladsen og det folkerigeste Landsogn i Thy! Og Fortegnelsen giver os ikke blot Antallet og Navnene. Den viser os tillige, at unge og gamle have kæmpet Side om Side; thi Fædrene ligge dræbte tilligemed deres Sønner. Og den nøder os til den Antagelse, at ogsaa Kvinder have deltaget i Skansens Forsvar; thi blandt de døde nævnes jo „Peder Graffesens Qvinde“ ²⁾. Læsemaaden tillader ingen

¹⁾ Indskrift paa Mindestenen over de i Kampen ved Brøns i 1849 faldne nordslesvigske Bønder.

²⁾ Maaske tillige „Jeppis Kone“; men Meningen af dette Sted er ikke klar. Muligvis skulde der staa: Jeppis Kone og Søn.

Tvivl, og det kan ikke være nogen Tilfældighed, at hun begravnes samme Dag, som de faldne Mænd. Thi hun nævnes jo midt inde imellem dem og under den fælles Overskrift: „de af Fjenderne nedlagte“. Hendes Navn giver Følelsen af, at der har været Alvor i Thyboernes Forsøg paa at holde Fjenden ude, og dette saa lidet paaagtede Slag bliver en værdig Oprejsning til „de Forrædere af Thy“ for den Beskyldning for Fejghed, som de saa ofte have maattet høre¹⁾.

Den næste Dag begyndte Begravelserne i de fjernere liggende Sogne, og vi træffe da følgende Beretning i Kirkebogen for Helligsø og Gjetterup:

„Den 7de Oktober begrov jeg 6 Lig i Gjetterup Kirkegaard. De vare dræbte i det yukelig Mord, som skete ved Vesterhav den 3die Oktober næst tilforn, som var:

Niels Jensen i Flarup og hans Broder Las Jensen i Gundtoftgaard, Jens Mouritsen i Gjetterup, Knud Jensen ibidem, Christen Pedersen i Knudsgaard i Kobb[erø] og Niels Christensens Son i Kobberø, Thøger.“²⁾

Og under samme Dag findes i Kirkebogen for Skjoldborg og Kallerup:

¹⁾ Fægtningen stod ved Nabe, en lille By, som nu forlængst er opslugt af Havel. Den laa i Sognets sydlige Del paa den smalle Tange mellem Limfjorden og Vesterhavet. Begge de nævnte Kvinder vare derimod fra Sognets allernordligste Del (Aalum og Oster Agger), og det synes derfor ikke rimeligt, at de tilfældig kunne være bleve dræbte under Kampen.

²⁾ Beretningen i Gjetterup Kirkebog er allerede omtalt af Pastor Trojel i Hist. Archiv 1881, I, 159. Hans Gengivelse af Notitsen er dog meget unøjagtig, idet han siger, at de 6 faldne vare Gaardmænd, og at de bleve dræbte ved Nabe, hvorom der intet staar i Kirkebogen, ligesom han lader Slaget finde Sted d. 7de Okt., skont Kirkebogen har den rigtige Dato, 3die Okt.

„Den 7de Oktober begrov jeg her i Kirkegaarden Christen Staphensens to Sønner, Staphen og Anders; Staphen tjente i Nordentoft og Anders i Silstrup. Item Jens Christensens Søn Peder, som tjente i Silstrup. Item Knud Michelsen, født i Sønder Skjoldborg, som tjente i Thidsted. Item Jens Jørgensen i Hvostrup [Hornstrup?], begravet i Kallerup Kirkegaard.

Hvilke alle 5 blev ihjelslagen af Svenskens Folk ved den Kast¹⁾ ved Vestervig den 3die Oktober Anno 1657.“

Og da Præsten ved Aarets Slutning opsummerer de dødes Tal, skriver han igen:

„Skjoldborg: Summa døde: 6 her i Sognet foruden de 4, som blev ihjelslaget ved Minderne ved Vestervig, som vare fødte her i Sognet og her begravne, men tjente uden Sognet. Kallerup: Døde 1, som af Svenskens Folk blev ihjelslaget for Minderne.“

Endelig begravedes den 7de Oktober 4 Mandspersoner i Heltborg og 6 i Tilsted. Der nævnes intet om, hvor de havde fundet deres Død; men der er naturligvis ingen Tvivl om, at ogsaa de ere faldne „for Minderne“.

Den 9de Oktober begynder en Række Begravelser i Thisted. De fortsættes til den 15de Oktober og omfatte ialt 12 Mandspersoner, ingen Kvinder. Der meddeles heller ikke her nogen yderligere Oplysning om deres Død: Præsten og alle hans Byesbørn have jo vidst det, men vi kunne blot formode, at de vare faldne i Kampen ved Agger.

Det sidste Vidnesbyrd om denne Kamp træffe vi endelig i Kirkebogen for Haring og Stagstrup, hvori der

---

¹⁾ Kast: Et Stykke omgrøftet Jord. (Kalkar.) Et forfaldent Dige. (Molbech.)

læses følgende: „Den 19de Oktober begravet Mads Pedersen i Kærup, som blev skudt ved Minderne“. ¹⁾

Over den erobrede Skanse rykkede altsaa Svenskerne ind i Thy hin 3die Oktober, og det sejrige Tog gik nu videre mod Nord og Øst. Endnu et Stykke op gennem Landet kunne vi følge dets Vej; thi den 8de Oktober begravedes „Jens Eriksen i Stagstrup, som blev skudt af Svenskens Folk paa Marken, som han kom fra Thisted“. Men denne Notits er det sidste sikre Vidnesbyrd, vi træffe i Kirkebøgerne, om Generalmajor Böttigers Tog. De vendsysselske Kirkebøger tie ganske herom, og kun anden Steds fra vide vi, at Skanserne ved Nørre Sundby og Hals bleve erobrede og den Øverstbefalende Niels Lykke tilligemed Jørgen Lykke og flere Officerer taget til Fange ²⁾. Nu kunde der altsaa skrives i alle Jyllands Kirkebøger, som der staar i Grimstrups: Sveco regnante.

Hos Pufendorf findes et Kort over Danmark af den svenske General-Kvartermester Erik Dahlberg. Paa dette er angivet den svenske Hærs Marschruter under det hele Felttog samt dens „mansiones“ (Kvarterer). Disse sidste ere betegnede med Tal, begyndende med Nr. 1 ved

¹⁾ Der har været talt en Del om, hvorvidt Aggertangen paa dette Tidspunkt har været gennembrudt (saaledes „Tidsskr. f. popul. Fremst. af Naturvidensk.“ I. R. 3. Bd. 318), og det svenske Ryteris Overgang er bleven anført som Bevis for, at der har været landfast Forbindelse. Dette er dog nappet rigtigt; det i Kirkebøgerne gentagne Gange forekommende Udtryk „for Minderne“ (ved Udlobene) tyder paa, at Tangen har været gennembrudt, hvilket ogsaa stemmer med Beretningen om, at en Bonde fra Harboore ledsagede Svenskerne „gennem Vandet“ (Danske Mag. anf. St.), og med Kortet hos Pufendorf, der tydelig viser et Udlob fra Limfjorden til Vesterhavet.

²⁾ Danske Mag. anf. St.

Stettin; ved den svenske Hærs Ankomst til Frederiksodde staar Tallet 22, og dette Tal gentages derpaa nord for Frederiksodde som Udgangspunkt for Generalmajor Böttigers Tog. Ved Tilbagekomsten til Frederiksodde findes Tallet 46. Disse „mansiones“ kunne dog ikke betegne alle de Steder, hvor Rytterne have overnattet; thi dertil er Afstanden imellem dem ofte for stor. Der findes f. Ex. ingen Tal mellem Lemvig og Thisted, dernæst ingen mellem Thisted og Nørre Sundby; men paa begge disse Strækninger maa Svenskerne nødvendigvis have overnattet mindst én Gang. Ikke desto mindre beholde Tallene den Betydning, at de ved deres Rækkefølge kunne vise os den Vej, som de svenske Ryttere toge.

Det fremgaar da af disse Tal, at Svenskerne, efter at have indtaget Nørre Sundby og Hals, gik mod Nord saa langt som til Hellevad, men derpaa bøjede mod Vest igen og sloge ind paa den samme Vej, ad hvilken de vare komne. Ved et Sted, som paa Kortet betegnes med Navnet „Treskier“, og som efter Beliggenheden maa være Hovedgaarden Rævskaergaard i Aaby Sogn¹⁾, løber deres Tilbagetogslinie sammen med deres første Marschrute, og nu følge de denne gennem Hanherrederne og Thy til Lemvig. Imellem Lemvig og Viborg fjerne de to Linier sig noget fra hinanden, idet den ene gaar tæt

¹⁾ Stednavnene ere naturligvis ofte forkert stavede paa Dahlbergs Kort eller ganske misforstaaede. At „Treskier“ skal være Rævskaer er allerede bemærket af Dr. O. Nielsen (Danske Saml. I. 57). Derimod har Dr. Nielsen ikke været opmærksom paa Tallenes Betydning, og forklarer derfor de to Linier, der mødes ved „Treskier“, saaledes, at Svenskernes Styrke her har delt sig i to.

syd om Venø Bugten, medens den anden slaar en Bue længere mod Syd over Tvis Kloster. Men fra Viborg følge de atter den forrige Vej og drage for anden Gang op til Aalborg, hvorfra de endelig foretage Tilbage-toget til Frederiksodde. — Det er unægtelig en stor Omvej for at komme fra Nørre Sundby til Aalborg, som det maa have været dem særlig magtpaaliggende at naa. Da de første Gang kom til Limfjorden, var det jo „fuldkommen deres Forsæt“ at gaa over Vandet, og nu kunde i hvert Fald de danske Stridskræfter ikke længer forhindre dem deri. Men det er jo muligt, at de, da det kom til Stykket, have fundet det for voveligt at føre de 700 Heste gennem den stærke Strøm, som gaar mellem Nørre Sundby og Aalborg. Den af Dahlberg angivne Rute er sikkert rigtig; men et bestemt Vidnesbyrd om, at Svenskerne ogsaa paa Tilbagevejen gik gennem Thy, vilde dog være meget kærkomment.

Vi tør ikke sige, at Kirkebøgerne give et saadant Bevis; thi Rytternes Tilbagetog har ikke sat sig saa tydelige Spor i dem som deres Ridt mod Nord. Der findes kun en enkelt Bemærkning i en Kirkebog fra Thy, som maaske refererer sig til denne sidste Gennemmarsch. Den lyder saaledes: „1657 den 7de Novbr. Laust Olufson Skrifver, som blev skudt ved Norindtoft, begravet i Haring Kirkegaard“. Uheldigvis staar der ikke, at han blev skudt af Svenskerne; men hvis vi antage dette, passer Tidspunktet ellers fortræffeligt. Niels Lykkes Tilfangetagelse i Vendsyssel siges at have fundet Sted den 28de Oktober¹⁾. Naar Svenskerne derefter ere gaaede mod Vest, vilde de netop passere Thy for anden Gang i

¹⁾ Vedel Simonsen: Elvedgaards Historie, I. 151—52.

Begyndelsen af November, og deres Tilbagekomst til Frederiksodde kunde med Rimelighed finde Sted i December Maaned, saaledes som det findes anført hos en senere Forfatter¹⁾.

Inden Svenskerne forlod Thy, havde de paalagt den Brandskat, som var den væsentligste Aarsag til deres Komme²⁾. Ved Inddrivelsen af den have de rimeligvis ligesom senere Polakkerne³⁾ henholdt sig til Præsterne; thi vi finde følgende Optegnelse af Præsten i Skjoldborg under 6te Decbr. 1657: „Og prædikede Hr. Peder i Snedsted. Thi jeg var i Aalborg hos Svenskens Commissarius Colle med Brandskatten efter hans strenge Skrivelse.“

Med velforrettet Sag kom Generalmajor Böttiger i Slutningen af Aaret tilbage til Frederiksodde. Ogsaa her havde Svenskerne benyttet Tiden med Dygtighed og Held. Den 23de Okt. var Fæstningen bleven stormet

¹⁾ Wilse: Beskrivelse af Fredericia, Kbhvn. 1767. S. 102. — Dr. Fridericias Angivelse (Adelsvældens sidste Dage, 294), at de allerede vare indtrufne i Lejren ved Frederiksodde inden Stormen den 23de Okt., kan derimod umulig være rigtig. Paa Dahlbergs Kort over den svenske Lejr ved Frederiksodde findes ganske vist de 3 her omhandlede Regimente: Böttiger, Wittenberg og Königsmark anførte. Men dette Kort betegner ikke Svenskernes Stilling umiddelbart før Stormen, derimod deres Lejrpladser i det hele Tidsrum fra den 23de Avg. til den 26de Okt. Og i den Kortet ledsagende Forklaring betegnes de 3 nævnte Regimente udtrykkelig som „Legiones sub initium Septembr. ad occupandam provinciam Wensysulanam sub ductu Gen. Vig. Præf. Bøddkeri missæ“.

²⁾ „Tributis expediendis vacare ausi“ siger Pufendorf om de Bønder, der kæmpede ved Agger.

³⁾ Se de to Breve i Helgenæs Kirkebog, meddelte af Böttiger: Æbeltoft og Omegn, 58—59.

og den danske Hær tilintetgjort: 4000 Mand bleve fangne, Resten af Besætningen nedsalet.

De danske Fanger bleve i Følge Pufendorf førte til Wismar, hvor Karl Gustav paa den Tid opholdt sig. Men enkelte af dem træffe vi dog i den følgende Tid spredte omkring i Landsbyerne i det sydlige Jylland. Saaledes meddeler Grimstrups Kirkebog for 1657, at „en Soldat af Gyngherred i Skaane, n. Niels, fangen til Svensken i Frederiksodde, døde i Roest og blev begravet d. 12te December“. Og i Kirkebogen for Øsse og Næsbjerg læses, at den 21de Decbr. 1657 døde en af de danske fangne Soldater ved Navn Jakob.

Befolkningen i Frederiksodde blev rimeligvis udreven af Svenskerne. Herpaa tyder den Mængde af Flygtninge fra Fæstningen, som vi nu i den følgende Tid træffe omtalte i andre Sognes Kirkebøger. Som det var at vente, finde vi dem først i de nærmest liggende Byer og da navnlig i Kolding. Allerede den 28de Novbr. begravet i Kolding en 70-aarig Kvinde, „hidkommen fra Frederiksodde“, og i Løbet af de næste to Aar følge mange andre efter, som ordret faa den samme Betegnelse. Men efterhaanden træffe vi dem ogsaa i helt fjernt liggende Egne af Jylland, saaledes i Sognene Aalsø og Hoed ved Grenaa, hvor de nævnes hyppigt i 1660. Her begravet „en liden Pige, 8 Aar gammel, af disse fordrevne Folks Børn, som var komne fra Frederiksodde“, „en fordreven Kvindes liden Søn“, „en stakkels Mand af disse fordrevne Folk fra Frederiksodde“ o. fl. — Ogsaa i andre Kirkebøger nævnes jævnligt „de fordrevne Folk“, men uden Angivelse af, hvor de vare komne fra.

Den 30te Januar 1658 blev Krigsskuepladsen forlagt til Øerne, da Karl Gustav med sin Hær gik over Isen

til Fyen. At han dog ikke tog alle sine Folk med sig, men efterlod tilstrækkelige Besætninger i Jylland, følger jo af sig selv, og Kirkebøgerne udvise tilmed, at de vare til Stede i ret rigelig Mængde og spredte over hele Landet. Det er tillige bekendt, at Karl Gustav ikke overholdt den Bestemmelse i Roskildefreden, i Følge hvilken hans Soldater skulde være ude af Danmark den 1ste Maj. I Jylland vedblev de at opholde sig hele Sommeren igennem, ja kom slet ikke ud af Landet, inden hans næste Angreb paa Danmark fandt Sted, saa de to Krige her gaa ganske ud i et. Vi skulle nu anføre Kirkebøgenes Vidnesbyrd om de Svenskes Tilstedeværelse i Jylland i Tidsrummet mellem Overgangen til Fyen og Udbruddet af den nye Krig i August 1658.

Nord for Limfjorden viste Svenskerne sig igen i Begyndelsen af det nye Aar. Præsten i Skjoldborg bemærker den 8de Februar, efter at have indført en Begravelse i Kirkebogen: „Og samme Dag bleve de Kamsdorffer Compagnier inkvarteret her i Landene.“ I Thisted begravedes den 15de Febr. Ritmester Johan Chono, og paa Heltborg Kirkegaard er „en Rytter af Svenskens Folk“ begravet den 15de Marts¹⁾. I Aalborg blev en svensk Rytter begravet den 13de Marts; men en Maaned senere synes de dog at være dragne bort. Thi da der den 13de April døbtet et uægte Barn i Aalborg, til hvilket Moderen havde udlagt Fedder Jensen, Tolder paa Skagen, som Barnefader, tilføjede Præsten følgende Bemærkning i Kirkebogen: „Hun drog bort med de Svenske. Han

---

¹⁾ Ifølge Refs Herreds Tingbog forlod Svenskerne Thy den 2den Maj 1658.

formener sig fri at være, efterdi hun er borttrømt. Gud ved al Ting.*

Længere syd paa træffe vi dem helt hen paa Sommeren. I Kirkebogen for Vester Velling findes saaledes følgende Notits under 1658: „Tredie Pinsedag, som var den 1ste Juni, blev Søren Rasmussens Søn i Løvskal, Jakob, begravet, som Fredagen tilforn blev skudt tilligemed (!) en svenske Ryttere, anno æt. 23“. I Kolding blev den 13de Marts en Rytter, „nom. Frants Stephan af L. Hessen“, ihjelskudt; den 29de April begravedes „Kongens Saddelmager af Sverig“ og atter den 24de Maj en Rytter, som var bleven ihjelstukket i Kolding. I Tranbjerg i Aarre Sogn døbttes den 29de April en svensk Kvartermesters Barn, ved hvilken Lejlighed Præsten har noteret i Kirkebogen, at han fik 5 Rdlr. 20 β i Offer. I Janderup og Billum nævnes en svensk Korporal og nogle Ryttere et Par Gange som Faddere ved Barne-daab, sidste Gang den 13de Juni. — Til Svenskerne kan formodentlig ogsaa regnes den „Diderich Salvaguarde“, der i April 1658 nævnes som Fadder i Engum Kirkebog.

Den udførligste Underretning om Svenskernes Indkvartering i Jylland i denne Periode faa vi dog af Præsten i Vinding og Vind, der har indført følgende i sin Kirkebog:

„Den 2den November kom det Oberbechiske Regiment til Holstebro i Kvarter 1657.

1658 den 23de Januar kom Vinding og Vind Sogner fra det Oberbechiske til det Taubiske Regimente, og kontribuerede til Kaptejn Kanne, som logerede paa Tand[erup?].

Dom. 1 ante Paschatos [4de April] kom det Siferske (?) Regimente i Kvarter i Hammerum Herred og kontribuerede disse Sogner til hannem i femten Uger.

Den 4de Augusti kom disse Sogner under den darmstætiske Regimente udi 7 Uger, og havde vi da den strengeste

Indkvartering under de Svenske. Til Michaelis droge de til Fyen. — Gud lod Danmark aldrig se dennem mere. Amen.“

Her har Indkvarteringen altsaa været næsten kontinuerlig gennem det hele Aar, og vi ere nu rykkede ind i den anden svenske Krig.

Det andet svenske Indfald og de Allierede i Jylland.

Den 5te Avgust 1658 afsejlede Karl Gustav med sin Hær fra Kiel, og den kortvarige Fred var atter brudt. For Jylland betød denne Forandring dog ikke meget, da Fjenderne ogsaa under Freden vare forblevne i Landet. Ja, Krigens fornyede Udbrud viste sig endog kraftigere end Fredstraktatens Bestemmelser til at befri Halvøen for de Svenske; thi nu skulde jo det afgørende Slag føres mod København, og Karl Gustav begyndte derfor snart at trække sine Tropper over til Øerne. De jyske Kirkebøger vise os, hvorledes Svenskerne i Løbet af Efteraaret mere og mere koncentreredes i Egnene om Frederiksodde.

Vi have set, at Regimenterne i Vinding og Vind forlode deres Kvarter ved Mikkelsdagstide 1658. I Vinding (Holmans H.) beretter Præsten, at Svenskerne allerede den 13de September (anden Dagen efter Dom. 14 Trin.) „begyndte at fly til Fyen for Polakkernes og Brandenburgernes Foruroelse“. Dog træffe vi dem endnu den 19de Sept. i Grimstrup, paa hvilken Dag Præsten, efter at have indført en Begravelse i Kirkebogen, tilføjer et: „NB. Da uden Kirken fraplyndrede mig de Svenske mine Heste og Vogn og hvis der hos vaar, god for 50 S. Dlr.“ — I Odder begravnes den 14de Oktober en

Mand, „ihjelskudt af de Svenske“, og det samme gentager sig den 4de November. Hans Drab er den sidste Bedrift, som Kirkebøgerne vide at berette om Svenskerne i Jylland.

I Efteraaret 1658 havde de Danske begyndt at gaa angrebsvis frem i det nordlige Jylland, og det lykkedes derfor ikke alle de svenske Tropper at naa over til Øerne. En Del af Oberst Putkammers Folk, som stode i Vendsyssel, bleve fangne¹⁾, og det maa være disse Fanger, der sigtes til, naar der i Kirkebogen for Budolfi Sogn i Aalborg meddeles, at den 5te Februar 1659 begravedes „en Proviantskrivers Barn af de fangne“²⁾. Derimod er det kun en senere Kombination, naar Præsten i Vinding (Holmans fl.) skriver, at Svenskernes Bortgang til Fyen allerede den 13de September skyldtes Frygt for Brandenburgerne og Polakkerne. De Allierede vare paa dette Tidspunkt endnu langt borte, og først den 22de September overskred de Holstens Sydgrænse³⁾. I December Maaned naaede de Nørrejylland, og fra Begyn-

¹⁾ „Udgifter under Svenskekrigen 1657 og 58: . . . Er udgiven endnu til en Kornet af Putkammers Regimente af Tolstrup Sogn efter Kvittans, som følger, og blev siden fangen paa Aalborghus til Brokkenhus's Regimente.“ Meddelt af P. Gaardhoe i Jyske Saml. IX, 151.

²⁾ Skansen ved Hals var i særlig Grad et Stridens Æble i denne Krig. Efter at være indtaget af Böttigers Ryttere i 1657 blev den paany besat af de Danske i Sommeren 1658. Besættningen var 100 Md. under Kommando af Major Anders Lavridssen. Samme Aar blev den dog atter indtaget og sløjftet af Svenskerne under Oberst Putkammer, men derefter for tredie Gang sat i Stand af de Danske. I 1659 var Anders Lavridssen igen Kommandant i Skansen og afslog den 16de August et Angreb, som Svenskerne foretog imod den fra Sosiden. (Jyske Saml. IX, 164—65. VIII, 366—67.)

³⁾ Fridericia: Adelsvældens sidste Dage, 379.

delsen af 1659 vidne de jyske Kirkebøger højlydt om deres Tilstedeværelse.

Det er ikke nogen ny Bemærkning, men den bestyrkes gennem Kirkebøgernes Vidnesbyrd, at de Allieredes Herredømme i Jylland var langt haardere end de Svenskes — ganske vist kom de jo ogsaa tilsidst. Mange Præster have fortsat Førelsen af deres Kirkebøger uforstyrret under Svenskernes Herredømme, medens Afbrydelsen først begynder med de Allieredes Ankomst. Der mangler heller ikke Vidnesbyrd om, at Forholdet mellem de indkvarterede Svenske og Befolkningen paa sine Steder har været ganske fredeligt, som naar de svenske Officerer ofre saa rigeligt til Præsten i Grimstrup, eller naar svenske Soldater gentagne Gange nævnes som Faddere ved Bøndernes Barnedaab¹⁾. Et Exempel paa noget lignende for de Allieredes Vedkommende forekommer kun en enkelt Gang, men da var det rigtignok ogsaa saa fint som muligt. Det er ved en Barnedaab i Ribe den 9de Januar 1659, hvor der nævnes som Faddere: „Kurførsten, og stod hans Foder Marschalk. Førsten von Anhalt, og stod hans Capteen.“

Under de Svenskes Herredømme høre vi Tale om Brandskat og Kontributioner, men ikke om egentlig

¹⁾ I en langt senere Kirkebog (for Ring og Føvling i Tyrsting Herred 1792—1814) er optegnet følgende: „Gaardmand Rasmus Jensen i den søndre Gaard i Brædstrup fortæller, at han har hørt gamle Folk tale om Svenskernes og Polakkernes Ophold her i Landet i Frederik den Tredies Tid. Svenskerne vare flinke Folk og vilde gerne arbejde med Bønderne. Polakkerne, som vare her for at jage Svenskerne ud, vare derimod røverske Folk, som toge med sig alt, hvad de kunde føre.“ — I et Brev fra 1658 siges om den svenske Salvegarde paa Hjermislevgaard: „Han var ingen ond Karl, ej heller skete her paa Gaarden nogen Gevalt eller Overlast.“ (Jyske Saml. IX, 144.)

Plyndring: Præstens Vogn i Grimstrup er det eneste Exempel, vi have truffet, paa voldelig frarøvet Gods. Men det bliver helt anderledes under de Allierede, ligesom disse ikke give Svenskerne noget efter i Henseende til Blodsudgydelse og Voldsomheder. I det Hele taget findes der i de bevarede Kirkebøger intet Udtryk for særlig Forbitrelse mod de Svenske; men des hyppigere træffe vi saadanne Udfald mod de Allierede i 1659. Præsten i Grimstrup noterer sit Tab af Heste og Vogn uden at benytte sig af stærke Ord; men naar den samme Mand taler om Forbundsfællerne, kalder han dem „de fremmede Gæster, som Gud haver sendt os hid ind til at straffe vore Synder retfærdeligen“. Og den veltalende Præst i Vinding og Vind skriver om Aaret 1659:

„Hvor megen Fare og Bedrøvelse vi have udstanden dette Aar, kan vi aldrig fortælle Efterkommerne.

For disse smaaes Skyld¹⁾ haver Gud visseligen sparet os saa meget Brød, at vi ere opholdte uden Hungersnød imod al menneskelig Tanke og Forhaabning.

Røven og Plyndren paastod dette Sommer i elleve Uger. Mit bedste Kvæg gik med i Løbet. 7 Hester og Hopper haver jeg tilsat i denne Krig til dette Aars Ende.“

Af en Optegnelse i Todbjerg Kirkebog se vi, at Bønderne benyttede Kirkerne som Gemmested for deres Gods i et forfængeligt Haab om, at Stedets Hellighed skulde holde Røvernes Hænder borte derfra. Men det viser sig, at ikke en Gang de indfødte Tyve have ladet sig skræmme af denne Foranstaltning, langt mindre de fremmede.

---

¹⁾ Præstens Bemærkninger ere indførte mellem Fortegnelser over døbte Børn.

3die og 4de Søndag i Advent „lader Rasmus Povlsen lyse efter 2 Kaaber, 2 Sengklæder, 2 Par Lagen, 4 Pudesvaar, 1 Klædetrøje og noget, som var købt til hans Kone til en Trøje; alt det var i en ny Sæk, som hans Broders Navn stod paa. Herforuden blev stjaalen fra hans Broder Jørgen Povlsen 2 Sengklæder og 1 brun Klæde Skørt, som der var i.

Item den Tyv, som gik udi Jørgen Povlsens Skrin og tog det fornemmeste, der udi var.

Alt dette blev tagen, førend Brandenburgerne eller Polakkerne brød Kirken.“

Samtidig „lader Kirsten Smedkvinde lyse efter en ny Engelst Kaabe, 2 Skörter, 1 blaat og 1 brun, et nyt Snørliv af Bommersie, en Smaalagen, et nyt Haandklæde, var 4 Alen langt, en ny Pude, som alt var i en Sæk paa Kirken, foruden det, som blev stjaalen paa Vabens-Loftet. Den Nat, førend de Brandenburger drog her fra Byen, blev stjaalen fra hende en ny Sæk, som var 5 Skp. Rug udi. Sækken kunde ellers gaa 10 udi.“

Endelig lyser Jens Skomand og Jens Hansen hver efter et Bitræ¹⁾.

Men selv om der ingen Røven og Plyndren havde fundet Sted, vilde Underholdningen af de fremmede Hære være tilstrækkelig til at ødelægge Landet. Det lære vi af Præsten i Ullits og Fovlum, der i Begyndelsen af 1659 har benyttet sin Kirkebog til Regnskab over sine Udlæg til de Indkvarterede. Regnskabet omfatter knap 6 Uger, fra 31te Januar til 10de Marts; men denne Tid har været tilstrækkelig til at ødelægge baade ham og Sognene. Det er ført paa en Blanding af Latin og Dansk, og ovenover har han skrevet: „Sit pax in terris nostris et prosperitas in palatiis nostris. Amen!“ — et

---

¹⁾ Bitræ = Bistok, Bistade.

Ønske, som han ikke selv oplevede at se virkelig-gjort.

Den 28de Januar fik han en Hr. Hoffmann i Kvar-ter, og senere fulgte flere Ryttere efter af Grev von der Naths Regiment. Den 31te Januar sluttede han Accord med Hr. Hoffmann om at levere 2 Tønder Øl hver Uge samt Hvedebrød til Hr. Hoffmanns Bord: „Nil ultra.“ Den første Tønde Øl leverede han samme Dag, og snart kan han notere, at 4 Tønder ere fortærede. Den 15de Februar maatte han brygge 8 Tdr., og den 23de igen 3 Tdr. Øl. I Løbet af de 6 Uger havde han 3 Gange Bud i Viborg for at købe Humle (lupulus). Ved Siden af Øllet nævnes ogsaa Brændevin eller „vinum adustum“ og navnlig en Mængde Vin. Den 14de Februar anfører han „vinum“ uden Angivelse af Kvantum. Den 15de: „Optaget efter hans Begæring Flaskefoderen fuld af Vin, er 20 Potter.“ Den 17de: „Vinum pro 2 Dlr.“ Den 21de: „Vinum in Flaskefoder et una tonna.“ Den 9de Marts: „Vin for ottende Gang.“ -- Af Spisevarer maatte han især købe Fisk, navnlig Sild (haleces), der fore-kommer meget jævnligt; fremdeles Aal, Helt og Ørred. Endvidere købte han Salt, Smør, Risengryn, Sæbe og Tobak (tubachum) og endelig en Mængde Kryderier: Safran, Nelliker, Ingefær, Peber, Kardemomme og Muskat-blomme. I Regnskabet forekommer endvidere saadanne Udgifter som „ad milites confoygenses 10 β“. Da denne Post opføres umiddelbart efter en Meddelelse om, at han havde været i Viborg for at gøre Indkøb, have disse Soldater maaske ledsaget ham som Bedækning. For at skaffe Penge til alt dette maatte han sælge bort baade Korn og Løsøre: „Den 14de Februar fik han min Vogn for 16 Rdlr., anlovet med Haand og Mund“, og Rug og

Hvede vandrede ugentlig til Viborg, snart „til Speceri“, snart „til Fisk“. Den 10de Marts afslutter han Regnskabet med følgende Ord: „Nu haver vi, siden Rytterne kom hid, brygget i ni Gange 16 Tdr. Øl¹⁾. Bønderne i disse tre Landsbyer have givet i Penge 80 Daler. Nu ere mine Sogne ødelagte i Bund og Grund (jam funditus eversæ sunt parochiæ meæ).“ Præsten skar derefter Struben over paa sig selv²⁾.

Naar vi gennem Kirkebøgerne følge Forbundsfællernes Udbredelse over Jylland, viser det sig, at Polakkerne udelukkende have holdt sig til Østkysten. Vi træffe dem naturligvis i det stærkt udsatte Kolding, hvis gamle Kirkebog fra 1635, „*Matriculæ Ecclesiæ Coldingensis*“, viser saa mange Spor af Krigens Voldsomheder og Pestens Hærgninger. I Sommeren 1659 begravedes her „en Ungkarl af Heiselbalge, som blev skøt af Polakkerne udi Søren Haards Boe og deraf død, 26 Aar“; senere „en Karl, ihjelskøt af de Polakker, der han af Ukyndighed deres Vagt paakom“, og atter: „Povl Lamme, ihjelskøt af Polakkerne“. I samme Kirkebog træffe vi ogsaa Vidnesbyrd om Kampen den 26de Juni, da de Allierede forsøgte en mislykket Overgang til Fyen. Saaledes begrades den 30te Juni „en polsk Panna med stor Pomp og Spærres Brydelse“. Denne Panna er formodentlig den „*Cniscus Christophorus de Russia, Regiæ Majestatis Poloniae Garneiki Rithmagister*“, til hvis Minde der endnu opbevares en Fane i Kolding Kirkes Vaabenhus³⁾. Og hvori den „Pomp og Spærres Brydelse“ har

¹⁾ Bynæ (?).

²⁾ Wibergs Præstehistorie.

³⁾ Tauber: Breve fra Kolding, S. 27.

bestaaet, som nævnes ved hans Begravelse, kunne vi faa at vide af en udførlig Beretning om en lignende polsk Begravelse, som ved samme Tid foregik i Aarhus Domkirke¹⁾. Den 1ste Juli begraves i Kolding to andre Officerer: „Oberstlieutenant Johan Badenhaupt, skøt for Middelfar den 26de Juni og døde næstfølgende Dag til Husfogdens, 53 Aar“, og „Major Krachow under de Brandenburgiske“. Mikkelsdag 1659 begraves atter en af Polakkerne i Kolding. Fremdeles træffe vi dem i Kollerup og Øster Snede nord for Vejle, i Hvirring vest for Horsens, i Odder og Maarslet og i Aarslev syd for Randers, hvor det meddeles, at en Mand fra Byen, som var død i 1659, maatte føres helt til Hornslet for at blive begravet „formedelst Polakkernes Haardhed“; endelig i Vejlbj ved Grenaa, hvor de allerede nævnes den 16de Februar 1659, da tre af dem vare tilstede i Kirken. Sammen med Polakkerne maa vel ogsaa nævnes den „Tørch“, der blev udlagt som Barnefader af en Pige i Skødstrup. — Nord for Randers høre vi intet om Polakkerne; kun helt oppe fra Vendsyssel kommer et enligt Vidnesbyrd af tvivlsom Art. Det er fra Hammer Sogn, hvor Præsten ved et uægte Barns Daab skriver i Kirkebogen: „Og beskyldte hun at skulle være Fader til dette Barn en Pollacke ved Navn Peder.“ Det ser næsten ud, som om ogsaa Præsten betvivler, at denne Peder har været en Polak. — Det vestligste Sogn, hvor vi træffe Polakkerne omtalt, er Vester Velling mellem Viborg og Randers. Den Notits i Kirkebogen, som giver os Oplysning om deres Tilstedeværelse her, er dog saaledes medtaget af Fugtighed, at kun enkelte Ord kunne

¹⁾ Marmora Danica II. 98. — Jyske Saml. VII. 195.

læses: „Skut . . . mordiske Viis . . . kaldtes Wentzel, et fromt Gemyt, en Polak.“ Bemærkningen om, at denne Wentzel var „et fromt Gemyt“, er den eneste anerkendende Ytring i Kirkebøgerne om vore Forbunds-fæller.

Brandenburgerne udbredte sig over Øst- og Midtjylland, men baade mod Nord og Vest gik de længere frem end Polakkerne. De nævnes lige som disse i Kolding, Øster Snede, Maarslet, Todbjerg og Vejlbj, hvor de endogsaa kom før Polakkerne, nemlig den 2den Februar 1659. Men desuden nævnes de i Viborg og flere Steder i Himmerland, saaledes i Aars, Store Brøndum og Gunderup. Paa Vestkysten forekomme de i Lemvig samt den ene Gang i Ribe, da Kurfyrsten nævnes som Fadder. Nord for Limfjorden haves kun et enkelt, usikkert Vidnesbyrd om dem. Det er i Skjoldborg i Thy, hvor en Pige til Barnefader udlægger „en Karl, som de Brandenburger havde slaget, saa at han var deraf død“¹⁾.

De Kejserslige holdt sig væsentlig til Vestkysten. I Grimstrup og Aarre havde en Afdeling af dem under Oberstlieutenant Albert von Thas deres Kvarter i Januar 1659. Flere af de fremmedes Børn bleve døbt af Præsten i denne Tid, ligesom der ogsaa døde et Par af Soldaterne: en blev begravet paa Kirkegaarden, en anden nedlagt i en Kaalgaard. Senere træffes de Kejserslige i Estvad, Borbjerg og Stadil samt i Vinding og Vind, hvorfra vi som sædvanlig faa de fyldigste Oplysninger:

¹⁾ At der blev udskrevet Kontributioner til de Brandenburgske saa langt nord paa som i Hvetbo Herred (Secher: Om Vitterligheden S. 49), beviser jo ikke, at de selv have været deroppe.

„Den 4de Februar Anno 1659 kom det kejserslige Regimente, som kaldes det alte Czarniske, til Kvarter udi Uldborg Herred, og fik Vinding Baron Pet. Albert de la Fosse hans Kompagni i Kvarter, 124 Heste stærk. Vind Sogn fik et Kompagni, som en reformert Oberstlieutenant, cognomine Smit, kommanderede og var 105 Heste stærk. Deraf blev Vind Sogn saa forarmet, at det aldrig mere synes at komme paa Fode.

Den 6te Maj bortmarscherede det kejserslige Regimente, kaldes der alte Garniers. Paa 3die Pinsedag [s: 24de Maj] angik den store Marschering rundt om os. Gud bevarede os dog uden stor Skade, alligevel vi vare hart daran.“

Udenfor Vestjylland træffes de Kejserslige sammen med Brandenburgerne i Himmerland. I Nørholm blev saaledes en Kvartermester af Grev von der Naths Regiment ihjelskudt af en Rytter ved Navn „Frarara“, og det var ligeledes Ryttere af samme Regiment, som paaførte Præsten i Ullits hans mange Trængsler. Nord for Limfjorden nævnes de Kejserslige ikke, lige saa lidt som i Østjylland syd for Mariager — dog med Undtagelse af Kolding, der jo laa paa alles Vej, og hvor de forbundne Tropper samlede sig paa Efteraaret til et fornyet Angreb paa Fyen.

Ned mod dette Hjørne af Jylland gaar nu de allierede Hæres Strøm ligesom tidligere de Svenskes, og det øvrige Jylland befries efterhaanden for deres Nærværelse. Endnu i Avgust træffes de dog i Viborgeggen, idet en Kvartermester, som laa i Skern Mølle, den 14de Avgust blev ihjelskudt af en Rytter i Viborg. Men det er et Tegn paa, at Hærene samles, naar Præsten i Harte og Brandrup ved Kolding skriver den 7de September, at Gudstjenesten paa denne Dag blev forhindret i begge hans Sogne af Hærenes Gennemmarsch (concionem utrobi-

que Mavortis impediunt transitus). Dog var det først den 4de November, at de allierede Hære gik over til Fyen¹⁾.

Saaledes var Jylland endelig befriet for de besværlige Gæster, og hvad der efter den Tid forekommer om Krigens Gang i de jyske Kirkebøger, er kun en Genklang af Begivenhederne paa den fjernere Skueplads. Mærkeligt nok har ikke nogen af Bøgerne et Ord tilovers om den afslaaede Storm paa København, medens flere af dem have fundet Anledning til at mindes Slaget ved Nyborg. Med en Beretning om dette Slag slutter Præsten i Vinding og Vind sine Optegnelser, og i Kirkebogen for Vester Velling findes følgende Raadbemærkning, der dog er skrevet med en anden Haand end den sædvanlige:

„NB. Die 14de Novbr. Conflictus in Fionia penes Neoburgum, in quo occubuit Svecus, laus Deo in æternum. Totus ejus exercitus cæsus et captus est, exceptis Graff von Sultzbach Generalissimo et ejus Legato Generali Horn²⁾ cum unico famulo buccinatore.“

Men ogsaa direkte Virkninger af dette Slag naaede over til Jylland. I Kolding begrades den 29de November en Fændrik Ulrich von Wichensfeld og en Lieutenant Hans Wolsch, der begge vare „forblevne i Slagting ved Nyborg“. Og helt oppe i Thy træffe vi Kampens Spor, naar Præsten i Skjoldborg slutter Listen over de døde i 1659 med følgende Ord:

„Noch derforuden døde Ærlig og Velbyrdig Mand S.

¹⁾ Fridericia, 451.

²⁾ Skulde være Stenbock. Horn blev fanget med de andre (Pufendorf, 568).

Mogens Høg til Tuodbøl, paa den 5te Dag efter at hand var dødelig skut og saaret i Striden mod Rigens Fjender, i Oden[se] i Fyen, Anno 1659 den 14de November¹⁾. Gud give hannem med alle hellige udvalde en glædelig og ærefuld Opstandelse paa den Store Jesu Christi Aabenbarelses Dag.*

---

¹⁾ Tallet er tilføjet senere og passer heller ikke med hans Dødsdag.